

Julija Lozzi Barković*, Boris Barković**

Lovranski *mandrač* na prijelomu 19. i 20. stoljeća¹

Sadržaj ovog rada usmjeren je na analizu pojedinih arhitektonskih ostvarenja koja nastaju u okolici lovranske lučice u razdoblju između 1897. i 1914. godine. Objekti su obrađeni na temelju sačuvane nacrtne i pisane dokumentacije Državnog arhiva u Rijeci, uključujući detaljnu kronologiju gradnje, podatke o naručiteljima, arhitektima i graditeljima. Rad nudi prijedloge za precizniju dataciju podignuća nekih zdanja te rješavanje autorstva pojedinih projekata kao i stilskih određenja arhitekture. Namjera je ovoga rada i da približi širi kontekst i uvjete u kojima nastaju pojedini projekti i zdanja, kako bi se bolje objasnila lokalna situacija na području izgradnje u navedeno vrijeme i na tretiranom prostoru. Administrativni podaci vezani uz projekte u smislu građevinskih i uporabnih dozvola, sklopljenih ugovora i vlasničkih promjena omogućuju donošenje niza zanimljivih pretpostavki i prijedloga za dataciju projekata i građevina te njihovu atribuciju. U radu su analizirani projekti komunalnih objekata, smještajno-uslužnih zdanja te urbane opreme. Od nerealiziranih projekata opisana je Vila „Zahey“ te projekt kursala izgrađenog 1913.–1914. i srušenog za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Ključne riječi: *lovranska luka, javna i komunalna arhitektura, historicizam, secesija, Giacomo Zammattio, Attilio Maguolo, Josef von Strobach*

1. Uvod

Lovranski *mandrač* (luka) kao urbana cjelina kakvu danas

* Dr. sc. Julija Lozzi Barković izvanredna je profesorica na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Slavka Krautzeka bb, 51000 Rijeka. Elektronička pošta: julija.lozzi-barkovic@ri.t-com.hr.

** Boris Barković polaznik je diplomskog studija na Odsjeku za povijest umjetnosti i filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Slavka Krautzeka bb, 51000 Rijeka. Elektronička pošta: b.barkovic@gmail.com.

¹ Ovaj je znanstveni članak, koji se primarno temelji na analizi dosada nekonzultirane izvorne nacrtne i administrativne dokumentacije pohranjene u Državnom arhivu u Rijeci, realiziran kao rad sa studentom u okviru izbornog kolegija *Arhitektura riječke regije 19. stoljeća u europskom kontekstu*, čija je nositeljica dr. sc. Julija Lozzi Barković, izv. prof., na diplomskom studiju Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

poznajemo formira se početkom 20. stoljeća zahvaljujući razvoju kurativnog turizma u Lovranu, koji je 1898. proglašen klimatskim lječilištem.² To potiče gradnju kanalizacijskog sustava kao preduvjeta za podignuće smještajno-uslužnih i komunalnih objekata koji čine važan sadržaj onodobnih lječilišno-turističkih destinacija. Arhivski dokumenti iz toga razdoblja svjedoče o stanju izgrađenosti lovranskog *mandraća* prije 1900. i razvoju okolnog područja luke početkom 20. stoljeća. Područje luke, južno od Staroga grada, u blizini nekadašnjeg groblja s crkvicom Sv. Trojstva, doživjelo je preinake u urbanističkom smislu i namjeni građevina.³ Prije realizacije smještajnih objekata i uslužnih sadržaja lovranska je luka bila namijenjena domicilnom stanovništvu, koje ju koristi za djelatnost vezanu uz ribarstvo i brodogradnju. Tranzitno pristanište bilo je pretpostavka za izgradnju okolnih sadržaja koji se usmjeravaju prema potrebama turističke djelatnosti. Povećanje priljeva stranaca i sve intenzivnija promocija Lovrana kao lječilišnog mjesta rezultirali su ostvarenjem niza regulacijskih i arhitektonskih projekata: proširuje se luka, modernizira pristanište za veće putničke brodove, uređuje obalni prilaz, uz koji se postavljaju kiosci s priručnom trgovačkom ponudom, zatim šetnica uz more, u blizini koje se podižu novi smještajni objekti te oni za zabavu, kao i neophodna javna sanitarna infrastruktura. Na području nekadašnjeg groblja⁴ uređen je park, koji je bio sastavni dio zabavnog sadržaja budućeg kursala. Objekt ribarnice iznad luke jedna je od prvih građevina javne namjene podignuta za potrebe lokalne zajednice. Urbanizacijom okolnog dijela luke nastoji se zadržati izvorna namjena ribarskog pristaništa, ali se usklađuje i s potrebama uplovljavanja većih putničkih brodova. Značajniji projekti na okolnom području luke uslijedili su tijekom prvog i početkom drugog desetljeća 20. stoljeća, kada se ostvaruju spominjani smještajni, uslužni, zabavni i komunalni sadržaji. Na relativno malenoj površini između 1897. i 1914. godine podignuto je više građevina različite namjene za potrebe turizma aktualna tijekom cijele godine, koji postaje unosan posao domaćim i stranim ulagačima. Od komunalnih projekata spomenuti su kiosci izgrađeni uz prilaznu cestu, dok je pored nekadašnjeg groblja podignuta zgrada Caffè „Principessa“ s trgovinama i sobama. Na samoj punti mola izgrađen je kursal s uređenim tržićem i pristaništem za brodove. Sjeverno od luke uz obalnu šetnicu podignut je pak pansion „Mira

² Kostelac, Melinda, *Povijest liburnijske vodoopskrbe i odvodnje: 125 godina liburnijskog vodovoda i 105 godina odvodnje na područje Liburnije*, Komunalac d. o. o. Opatija, Opatija, 2009., str. 227.

³ Područje Općine Lovran podijeljeno je na četiri podopćine: Lovran, S. Francesco, Opić i Tuliševica. Općina S. Francesco najbliža je Starom gradu. Opširnije u: Kostelac, Melinda, nav. dj., str. 44.

⁴ Simper, Sanja, „Povijest lječilišta u Lovranu potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 1, 2010., str. 99. Odlukom Poglavarstva 27. siječnja 1903. godine nekadašnje groblje na predjelu Punta planiralo se premjestiti na lokaciju Lokva, ali je premještanje zbog lokacijskih sporova odgođeno do 8. studenog 1906. godine.

l' onda“, a u blizini, također uz obalnu šetnicu, trebala je biti izgrađena Vila „Zahey“. Južno od luke realizira se projekt proširenja sale Caffea „Adria“. Tijekom Drugog svjetskog rata srušene su pojedine građevine te dolazi do gašenja onoga značaja lovranske luke koji je imala početkom stoljeća. Postojeće građevine danas imaju izvorni oblik i sličnu namjenu, što je pomoglo rekonstrukciji njihove slike iz prošlosti.

Temeljni je cilj rada ukazati na činjenice koje proizlaze iz arhivske dokumentacije, budući da ona, osim što daje uvid u tijek izgradnje, upućuje i na naručitelje i arhitekta u to vrijeme prisutne u Lovranu, a upućuje i na povezanost graditeljske djelatnosti u lokalnoj sredini s većim središtima kao što su Trst, Rijeka i Opatija, gdje su pojedini projektanti također bili aktivni.

2. Komunalni objekti

2. 1. Ribarnica (*Pescheria*)

Nekadašnja ribarnica smještena je između zapadne obale luke i državne ceste, odnosno današnjeg Šetališta maršala Tita. Logičan je izbor pozicije ribarnice na terenu u općinskom vlasništvu u blizini luke. Objekt je poligonalnog tlocrta s portalom flankiranim prozorima, koji čine raspored sličan otvorima na trijumfalnom luku. Prozori rastvaraju i sve ostale zidove. Krov je bio sakriven parapetnim obrubom s polukružnom atikom u vertikalnoj osi s portalom. Na polukružnojatici s parapetnim obrubom, koji je početkom 20. stoljeća zamijenjen krovnom lindrom, postojao je natpis *Pescheria* s godinom izgradnje (1897.), iznad koje je stajao grb koji nije raspoznatljiv⁵. Namjena zgrade utvrđena je natpisom i arhivskom dokumentacijom koja ju kao takvu spominje.⁶ Upitna je godina izgradnje, koja bi mogla sezati na sam početak 20. stoljeća, dok godina na pročelju zgrade upućuje na kraj 19. stoljeća.⁷ Ribarnica danas ne postoji u izvornoj namjeni, već je to sada ugostiteljski obrt s nadograđenom terasom na istočnoj strani prema luci. Osim krovišta objekt nije izgubio izvorni oblik.

⁵ Vidljivo na fotografiji, *Slika 1.*

⁶ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Proširenje ceste od kioska Turcich do mola u Lovranu 1905. god.), br. 297, br. 329.

⁷ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Proširenje ceste od kioska Turcich do mola u Lovranu 1905. god.). Situacijski plan br. 297 iz 1901. godine prikazuje okolno područje luke s izgrađenom ribarnicom i fontanom, koja se nalazi iznad luke na općinskim parcelama, 2181/1 i 2183/1. Drugi situacijski plan, br. 329 iz 1903. godine, prikazuje isto područje, s informacijom da je zgrada ribarnice br. 443 na parceli 2183/1 8. lipnja 1903. godine upisana u zemljišne knjige Općine Lovran.

2. 2. Prodajni Kiosci (*Chiosco per Vendita*)

Kiosci namijenjeni trgovini smješteni su na pristupnoj cesti koja od državne ceste vodi prema pristaništu. Današnje Šetalište maršala Tita u dokumentima se spominje kao *Strada al molo*, uz koju se sa sjeverne strane nalaze kiosci, a s južne strane crkvice Sv. Trojstva s grobljem (današnji park). U nastavku slijede zgrade Caffè „Principessa“ i na kraju kursal. Pristupna cesta kreće se u smjeru zapad – istok uz južnu obalu luke. Njezinom sjevernom stranom nižu se kiosci: u vlasništvu gosp. Turcicha, G. Bassana i supružnika Battestin. Za kiosk u vlasništvu gospodina Turcicha nije pronađena nacrtana dokumentacija, ali treba napomenuti da je taj objekt izgrađen prije drugih dvaju, što se može zaključiti na temelju njegova spominjanja u njihovim izvornim spisima. Izgradnja kioska navedena je kronološki i za svaki su objekt ponuđena dva projekta, od kojih je ostvareni detaljnije opisan.

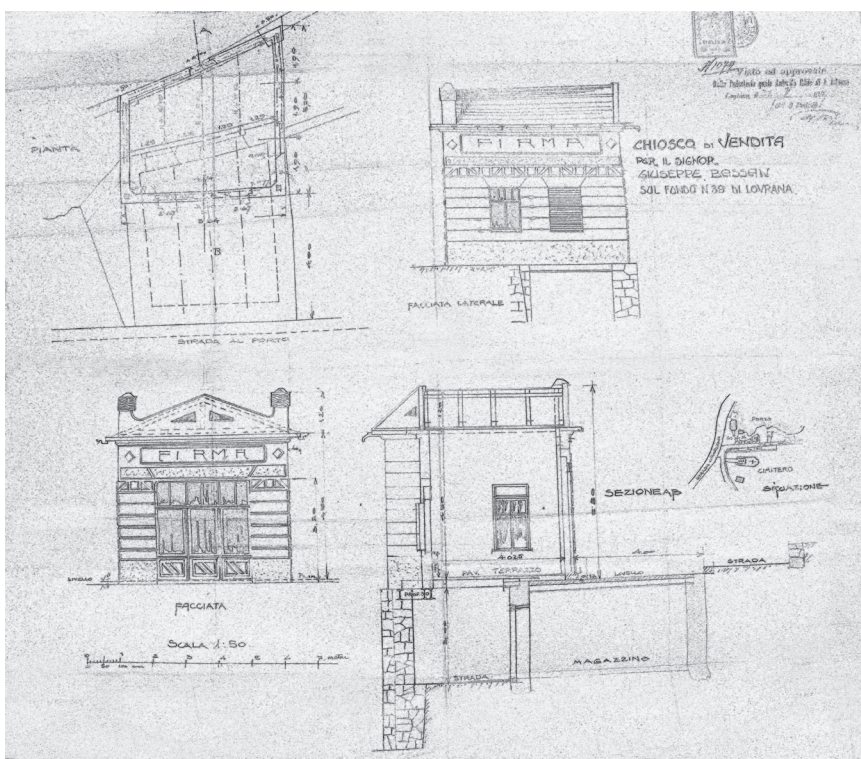
Slika 1. Josef von Strobach, Kiosk Bassan, neostvorena varijanta, pročelje, situacija, 1906.

2. 2. 1. Prodajni kiosk Bassan

Od dvaju projekata koje Giuseppe Bassan prilaže Poglavarstvu Općine Lovran⁸ realiziran je prvi. Takvu je pretpostavku moguće potvrditi na temelju usporedbe nacрта i sadašnjeg stanja objekta. Realizaciju projekta dokazujemo usporedbom nacрта koji za isti projekt nude različita tlocrtna rješenja. Na prvom, ostvarenom projektu ponuđeno je trapezasto tlocrtno rješenje, dok je na projektu J. von Strobacha ponuđen tlocrt u obliku slova *L*. Na temelju usporedbe sa sadašnjim stanjem vidljivo je korištenje trapeznog rješenja jer stražnja fasada ne prati glavno pročelje. Također je na potpornoj konstrukciji vidljivo da stubovi nisu u istoj osi, već je istočni stub nešto izbočeniji. Izgled fronte kioska danas je potpuno drugačiji jer je objekt pretrpio nadogradnju južnog prostora nekadašnje terase i podignuta je etaža na cijeloj površini zgrade. Izgled nekadašnjeg pročelja vidljiv je iz

⁸ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja prodajnog kioska, vl. Giuseppe Bassan, k. o. Lovran, kat. č. 2183/5). Giuseppe Bassan 19. lipnja 1906. godine obavještava Poglavarstvo Općine Lovran o namjeri izgradnje kioska na kat. č. 2183/5 u svom vlasništvu, a zauzvrat bi besplatno ustupio dio terena površine 42 m² za eventualno proširenje državne ceste koja vodi u luku.

realiziranog nacarta, ali i iz nacarta kioska Giuseppea Battestina, koji vlastiti objekt gradi nešto kasnije pored kioska Bassan. Na nacrtu gosp. Bassana iz 1907. godine nije prikazan plan kioska u vlasništvu gosp. Battestina. Na njegovu projektu, koji je dakle nastao nešto kasnije, vidljiva su oba objekta, što upućuje na to da su njihova pročelja bila gotovo identična, a tlocrtna shema odgovara njihovu današnjem smještaju. Prema usporedbama dvaju nacarta moguće je zaključiti da je izgled pročelja preuzet s projekta Bassan za kiosk Battestin, uz manju promjenu na krovnojatici, koja je izbačena te zamijenjena ravnom parapetnom linijom. Gradnja započeta 1907. godine dovršena je za nekoliko mjeseci, nakon čega Bassan dobiva uporabnu dozvolu 1908. godine.⁹

Slika 2. Kiosk Bassan, ostvarena varijanta, temelji, presjek, pročelja, 1907.

Spomenuti nerealizirani projekt kioska za G. Bassana potpisan je 1. lipnja 1906. od Josefa von Strobacha u Lovranu, čije građevinsko poduzeće u Lovranu izvodi proširenje Hotela „Belvedere“ te gradi Vilu

⁹ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja prodajnog kioska, vl. Giuseppe Bassan, k. o. Lovran, kat. č. 2183/5), br. 3311. Giuseppe Bassan dobiva uvjete za izdavanje uporabne dozvole argumentom da je izgradnja izvršena u dogovorenom roku i u skladu s izdanom građevinskom dozvolom 22. svibnja 1907. Podestat izdaje uporabnu dozvolu 1. januara 1908.

„San Marco“¹⁰. Projekt kioska Bassan, odobren od podestata 22. svibnja 1907. godine¹¹, ipak nije ostvaren. Tlocrtno *L*-rješenje kioska razlikuje se i po glavnoj fasadi koja nema sličnosti s prethodnim projektom. Fasada od opeke i s vitičastim detaljima trebala je biti kombinacija kamenih stubova posloženih u mrežu popunjenu opekama. Ugrađeni kameni profilirani stubovi bili bi dekorativna i nosivna konstrukcija koja također kombinira vitičaste oblike. I krovšte na dvije vode ukrašeno je vitičastim pleterom u rubnom dijelu.

2. 2. 2. Prodajni kiosk Battestin

Supružnici Maria i Beniamino Battestin prilažu Općinskom poglavarstvu prijedlog dvaju projekata, od kojih je realizirani potpisao Attilio Maguolo. Za taj projekt Battestin traži građevinsku dozvolu 6. siječnja 1908.¹², što je od podestata odobreno 26. listopada 1908.¹³ Uporabna dozvola izdana je 6. travnja 1909. godine.¹⁴ Nerealizirani projekt sačuvan je u cijelosti, ali bez potpisa i odobrenja. Sačuvan je i nacrt potporne konstrukcije za temeljenje objekta, koji Battestin spominje u tekstu. Od postojećih dvaju projekata onaj realizirani potpisuje Attilio Maguolo, dok drugi nije potpisan. Poznato je da je Attilio Maguolo poduzetnik koji je izgradio velik broj vila¹⁵, a zanimljivo je da se nigdje ne spominju njegovi projekti manjih objekata urbane opreme, pa je ovaj projekt kioska za njegov opus time značajniji.¹⁶ Usporedbom sadašnjeg izgleda kioska i nacrt projekta moguće je utvrditi da je objekt sačuvan u izvornom obliku. Kiosk je pravokutnog tlocrta s pročelnim staklenim otvorima koji kombiniraju ulazna vrata flankirana prozorima. Fasada danas izgleda nešto jednostavnije nego što je prema projektu zamišljena.

¹⁰ Peršić, Mirjana, *Lovran – Turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002., str. 46.

¹¹ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja prodajnog kioska, vl. M. i B. Battestin k. o. Lovran, kat. č. 38).

¹² Na i. mj. Maria i Beniamino Battestin 1908. godine pišu Općinskom poglavarstvu Lovrana prijedlog rješenja nagiba terena kojim prolazi cesta prema luci. Predlažu kako će – ako dobiju građevinsku dozvolu za izgradnju kioska, koji bi nakon izgradnje ostao u njihovu vlasništvu – izgraditi potporni cestovni zid od kioska u vlasništvu G. Bassana do zgrade odnosno kioska M. Turchicha. Dodatno bi izgradili potporne stupove koji bi činili potpurnu konstrukciju temelja za izgradnju kioska. Prostor ispod objekata ostao bi u općinskom vlasništvu, kao i prostor ispred kioska. Također spominju da Općina ne bi trebala sudjelovati u troškovima izgradnje potpornog zida. Dokument potpisuju supružnici Maria i Beniamino Battestin.

¹³ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja prodajnog kioska, vl. M. i B. Battestin k. o. Lovran, kat. č. 38).

¹⁴ Na i. mj.

¹⁵ *Impresa di Costruzioni Attilio Maguolo Laurana: Questa impresa ha costruito 86. delle più sontuose ville di Laurana. Assume qualunque lavoro di costruzione e riparazione. Deposito di Materiali Procura affitti e vendite di Ville. Attilio Maguolo – Villa Vittoria – Laurana*. Vidi u: Peršić, Mirjana, *Lovran – Turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, str. 42.

¹⁶ Potpisani izvedeni projekt kioska upućuje na A. Maguola kao autora, koji potpisom garantira da će njegova tvrtka izvršiti i posao izgradnje. Kada bi se radio sustavni katalog realiziranih Maguolovih projekata na području Lovrana, taj bi broj sigurno bio veći od dosada poznatoga, koji uključuje samo elitnu stambenu tipologiju vila. V. isto, str. 42–43.

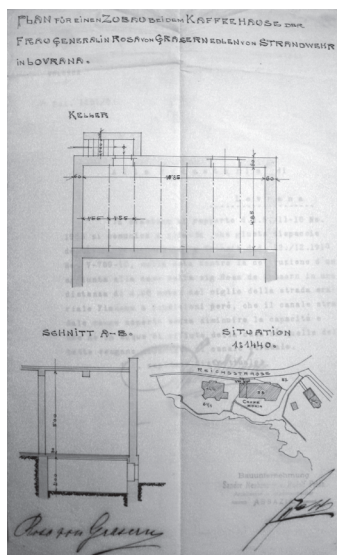
Skinut je dio dekoracije, koja je ostala samo na krovnom parapetu i bočnoj fasadi. Krovnište je ravno i ograđeno zidanim parapetom, koji na uglovima završava zadebljanim gljivastim stubovima ukrašenim kapitelnim obrubom. S frontalne strane parapeta ostala je traka s naizmjeničnim zupcima, koja je sačuvani detalj fasadnog ukrasa. Ostao je i profilirani korniš u potkrovnoj razini koji opasuje čitavu zgradu. Uglavnom, gradnja nije izgubila mnogo od izvornog projekta, osim što je dio ulične fasade iskorišten za vitrinu izloga, čime je izgubila izvorni izgled. Ranije spomenuti kiosk gosp. Bassana slična je izgleda, pa tako oba kioska čine usklađenu arhitektonsku i stilsku cjelinu.

Drugi projekt nije realiziran ni potpisan, tako da ga nije moguće sa sigurnošću povezati s nekim od poznatih arhitekata ili graditelja. Ovaj projekt nema sličnosti s prethodnim nacrtima i formalno je potpuno drugačiji. Pročelje je otvoreno velikim okomitim staklenim površinama, dok konstruktivni elementi četiriju stubova, koji drže krovnu atiku, naglašavaju vertikale koje završavaju gljivastim stubovima u podnožju piramidalne atike. Na sredini atike također je gljivasta istaka ukrašena kapitelima. Simetrična arhitektura djeluje prozračno i elegantnije u odnosu na prijašnje projekte koji djeluju zatvorenije i masivnije.

3. Uslužno-smještajni i objekti za zabavu

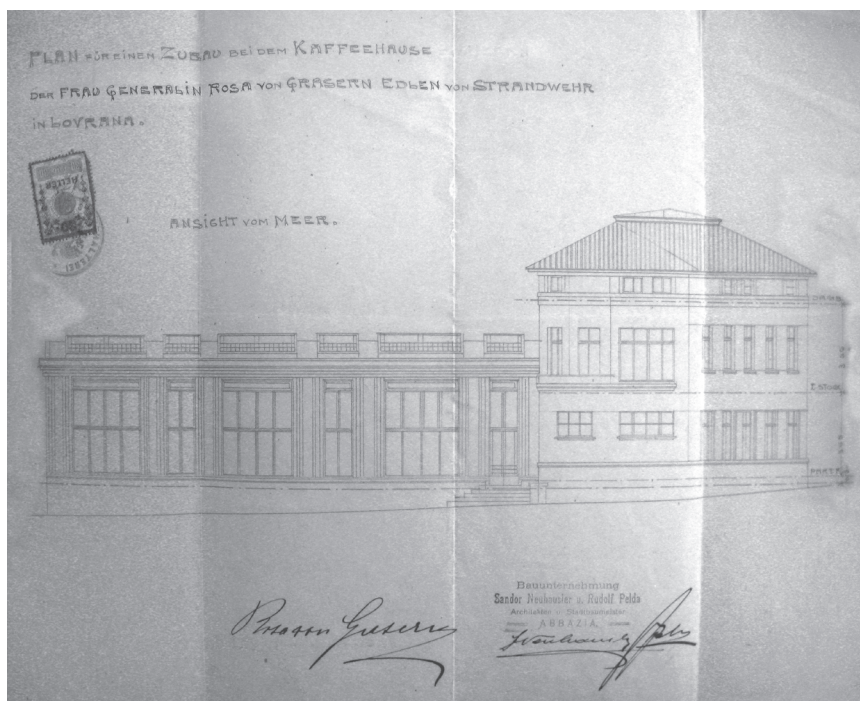
3. 1. Caffè „Adria“

Caffè „Adria“ smješten je južno od crkvice Sv. Trojstva na raskrižju državne ceste i one koja vodi na južni dio pristaništa uz samu morsku obalu pokraj Vile „Najade“, izvorno „Grasern“.¹⁷ Današnja adresa Caffèa „Adria“ jest Šetalište maršala Tita 67. Građevina je posebna po tome što se sastoji od nepravilna poligonalnog dvokatnog volumena, koji vjerojatno podrazumijeva pansion s aneksom kavane. Kavana s terasom izgrađenom na obalnim stijenama jedna je od atraktivnijih pozicija za odmor i razonodu. Interijer kavane osvijetljen je pravokutnim otvorima koji se paralelno nižu sa zapadne i istočne strane (sa strane mora i ceste) u užim i širim blokovima. Natkrivena

Slika 3. Caffè „Adria“, situacija, temelji, presjek.

¹⁷ Isto, str. 151.

Slika 4. Sandor Neuhauser i Rudolf Pelda, Caffè „Adria“, projekt proširenja dvorane, 1911.

je ravnim pošljunčanim krovštem, koje je također služilo kao terasa, ograđeno željeznom ogradom među parapetima koji prate konstruktivne vertikalne prizemlja. Projektna dokumentacija vezana je samo za dodavanje šire kvadratne jedinice kavane, koja je prije nadogradnje bila manja za širi kvadratni blok. Budući da je kavana nadograđena 1911. godine¹⁸, valja pretpostaviti da je pansion s istom dvoranom, koja je bila nešto manja, postojao prethodno, premda se ranija izgradnja tog objekta nigdje ne spominje. Navedena dokumentacija i nacrt odnosi se na proširenje dvorane koja je vjerojatno služila za potrebe Caffea, kao i turista koji su pristajali u obližnju luku. Projekt nadogradnje naručuje vlasnica Rosa von Graser, a potpisuje graditeljsko-arhitektonsko poduzeće „Sandor Neuhauser i Rudolf Pelda“ iz Opatije.¹⁹ Manji zahvat proširenja bio je gotov u mjesec dana, za koji je uporabna dozvola izdana u veljači 1911. godine.²⁰ Poduzeće „Sandor Neuhauser i Rudolf Pelda“ iz Opatije poznato je po dogradnji na lovranskoj Vili „Blankenstein“ prema projektu Carla

¹⁸ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Dogradnja Caffè Adria, vl. Rosa v. Graser, k. o. Lovran, kat. č. 58), br. 153.

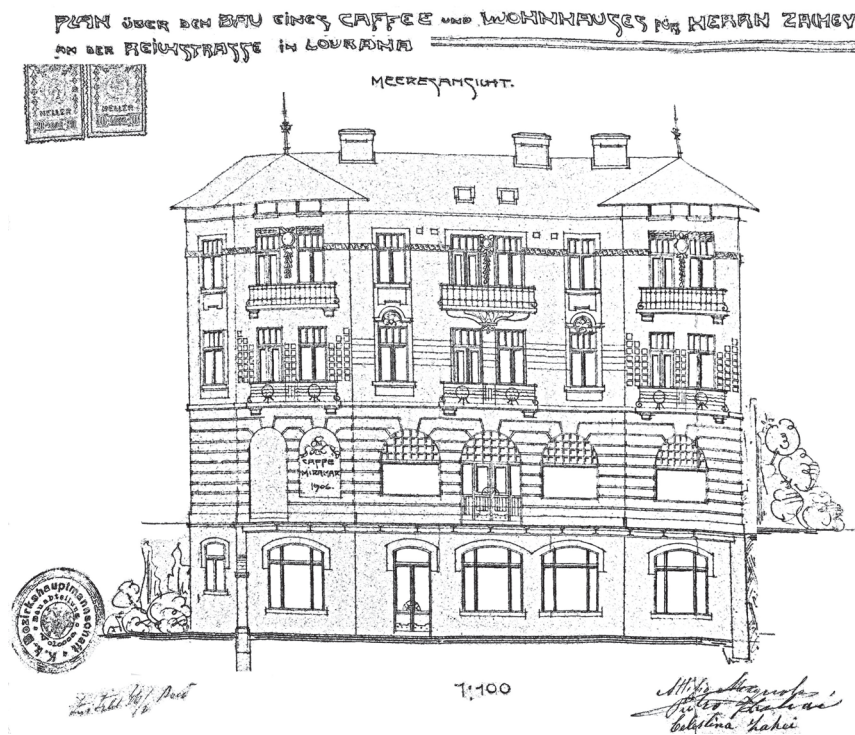
¹⁹ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Dogradnja Caffè Adria, vl. Rosa v. Graser, k. o. Lovran, kat. č. 58), br. 1983.

²⁰ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Dogradnja Caffè Adria, vl. Rosa v. Graser, k. o. Lovran, kat. č. 58), br. 309.

Seidla.²¹ Isto poduzeće u Opatiji radi projekt vatrogasnog doma iz 1909. naručitelja Dobrovoljnoga vatrogasnog društva i spašavajućeg društva lječilišta Opatija (*Freiwillige Feuerwehr und Rettungsgesellschaft des Kurortes Abbazia*).²²

3. 2. Vila „Zahey“

Na situacijskom planu prikazanu na projektu Vile „Zahey“²³ vidljivo je mjesto na kojem je trebala biti podignuta (kat. č. 28). Parcela se nalazi sjeverno od luke uz državnu cestu, danas Šetalište maršala Tita, u smjeru središta Lovrana i parka. Parcela je nepravilna oblika, zapadno prati polukružan cestovni zavoj, a istočno izlazi na šetnicu *Lungomare*. Na susjednim parcelama ucrtane su zgrade restorana „Miramar“ (danas stambena kuća na kat. č. 29) i „Mira l' onda“. Zgrada restorana „Miramar“

Slika 5. Vila „Zahey“, nacrt pročelja, 1909.

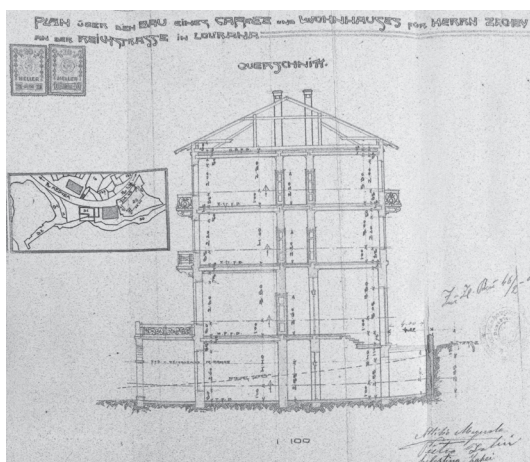
²¹ Peršić, Mirjana, *Lovran – Turizam i graditeljstvo: turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, str. 100.

²² Zakošek, Boris, *Opatijski album: Dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta*, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2005., str. 23.

²³ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja kavana i stambene zgrade, vl. Pietro i Celestina Zahey, k. o. Lovran, kat. č. 28), br. 46/2. Službeni je naziv: [...] *Caffe und Wohnhauses für Herrn Zahey* [...], Vila „Zahey“ naziv je preuzet iz naslova spisa.

izgrađena je prije zgrade „Mira I’ onda“, na što upućuje fotodokumentacija.²⁴

Supružnici Pietro i Celestina Zahey izvještavaju podestat o namjeri gradnje vlastite vile, za koju prilažu projekt.²⁵ Zaheyevi 25. svibnja 1909. traže građevinsku dozvolu²⁶, koja je obustavljena zbog nepoštivanja razmaka od 4 metra udaljenosti između zgrade i bankine.²⁷ Na priloženom

Slika 6. Vila „Zahey“, situacija i presjek.

nacrtu taj je razmak 3,5 m, što se ne slaže s izvještajem. Korekcija se vidi na projektu na kojem je promijenjena udaljenost između zgrade i unutarnjeg ruba bankine na njezin vanjski rub. Iz naslova je projekta poznata namjena zgrade kao kavane i stambene kuće: *Plan über den Bau eines Caffee und Wohnhauses für Herrn Zahey an der Reichstrasse in Lovrana*²⁸. Predviđeni je raspored prostorija sljedeći: suterenska etaža sadrži točionicu sa šankom, blagovaonicu s izlazom na terasu, prostoriju s hladnjakom, vinski i pivski podrum, kuhinju i ostavu za posuđe. U prizemlju su kancelarija, portirnica, ulaz s ceste, kuhinja za kavu s prostranom kavanom i salom za rasonodu s izlazom na terasu. Prvi i drugi kat uglavnom čine sobe, koje se nižu niz hodnik s obiju strana, isti je raspored ponovljen na drugom katu, a u potkrovlju su još dvije sobe. Na svakoj je etaži u istoj okomitoj osi sanitarni čvor.

Ova se dokumentacija ne može odnositi na zgradu „Mira I’ onda“ jer ne odgovara po nacrtu ni po mjestu predviđenu za gradnju. Na

²⁴ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja kavane i stambene zgrade, vl. Pietro i Celestina Zahey, k. o. Lovran, kat. č. 28).

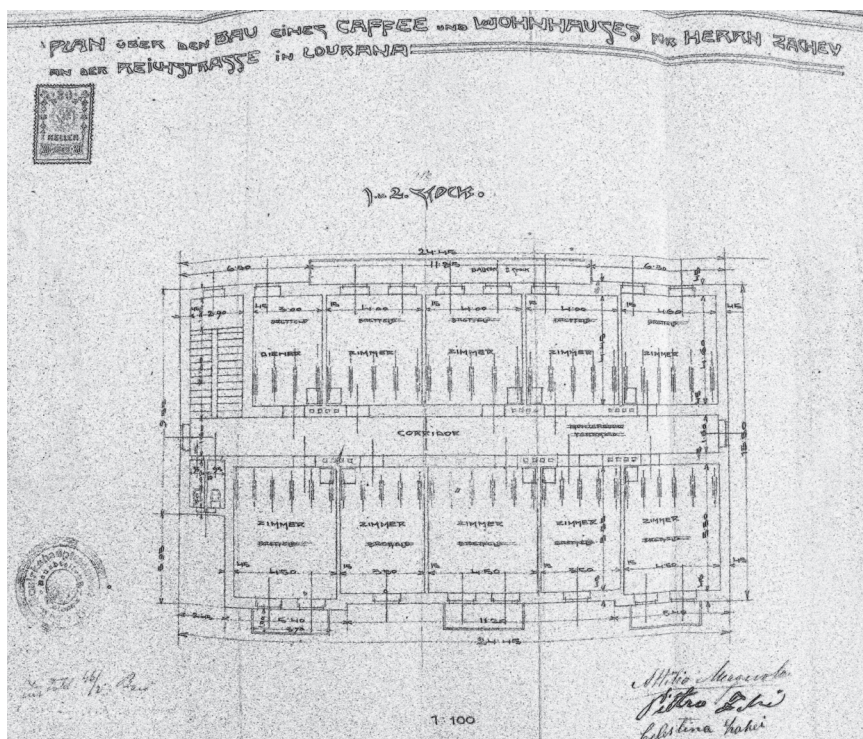
²⁵ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja kavane i stambene zgrade, vl. Pietro i Celestina Zahey, k. o. Lovran, kat. č. 28), br. 46/2.

²⁶ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja kavane i stambene zgrade, vl. Pietro i Celestina Zahey, k. o. Lovran, kat. č. 28), br. 943. Ispunjavanjem odredbe članka 7, protokola o gradnji donesenog 1/5/08 i odobrenog od c. k. Namjjesništva na dan 16/VII/08 –N. V-518-08 stječu pravo na gradnju u udaljenosti od ruba kolnika za 4 m.

²⁷ HR-DARI-27. Podestat Lovrana prima 10. lipnja 1909. godine od i. r. *Capitanato distrettuale* izvještaj u kojem se navodi razlog zbog kojeg je policija zabranila radove. Pod razlogom za zabranu gradnje naveden je očevid, po kojemu smještaj zgrade prema nacrtu nije dovoljno udaljen od onoga kako je napisano u izvještaju. Razmak je koji treba poštivati između zgrade i ruba kolnika 4 metra po propisu koji je donesen na dan 1. svibnja 1908.

²⁸ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja kavane i stambene zgrade, vl. Pietro i Celestina Zahey, k. o. Lovran, kat. č. 28), br. 46/2.

situacijskom je planu njezina pozicija označena kao postojeći objekt na kat. č. 31, dok je na kat. č. 28 (Vila „Zahey“) označena pozicija objekta koji tek treba izgraditi. Da se radi o različitim građevinama, vidljivo je i po komparativnoj analizi projekta Vile „Zahey“ i fotografija zgrade „Mira l' onda“. Vila „Zahey“ dvorizalitna je građevina pravokutna tlocrta, čija se trozonska elevacija razlikuje u tretiranju fasade i dekoracije. Suterenska fasada izgleda potpuno lišena detalja, fasada prizemlja imitira rustiku, dok su katovi potpuno različiti po fasadnoj dekoraciji, obliku prozora i ogradnoj dekoraciji. Prozori su s pravokutnim natprozornim završetkom, što na pansionu „Mira l' onda“ nije slučaj jer su vidljivi prozori s polukružnim završetkom. Balkonska su vrata dvostruka s usitnjenim pravokutnim nizanjem u natprozornoj razini. U odnosu na zgradu „Mira l' onda“, fasadna dekoracija Vile „Zahey“ mnogo je jednostavnija i karakteristično secesijska, dok je na zgradi „Mira l' onda“ oblikovana u *Rundbogenstil* s karakterističnim ugaonim tornjićem, koji nema komunikacijsku funkciju, već smještajni pansioni prostor koristi njegov volumen. Na fasadi građevine postoji vijenac u zoni prizemlja u obliku kontinuirana stiliziranog cvijeta, koji ne postoji na projektu Vile „Zahey“, čiji je vijenac smješten visoko u potkrovnju razini u obliku kontinuiranih pužića. Obje

Slika 7. Vila „Zahey“, tlocrt katova.

zgrade imaju uslužno-smještajnu namjenu. Zašto projekt Vile „Zahey“ nije realiziran, teško je reći s obzirom na to da ne postoje dokumenti koji bi razloge objasnili.

U donjem lijevom kutu projekta Vile „Zahey“ nazire se obrisani datum koji nastanak projekta smješta u Opatiju 10. kolovoza 1906. godine.²⁹ Sudeći po tome datumu, projekt je nastao skoro tri godine prije nego što je zatražena građevinska dozvola za taj objekt. Iako projekt potpisuje Attilio Maguolo, ne može se sa sigurnošću potvrditi da je on i autor, kao što nije jasno zašto je datum na projektu izbrisan. Moguće je pretpostaviti da je projekt nastao prije, a naknadno je bio ponuđen za izgradnju.

U spisu Vile „Zahey“ postoje dokumenti za koje nije jasno na koje se projekte odnose. Nije jasno ni na koju se zgradu pod kućnim brojem 195 odnosi izdana građevinska dozvola 19. kolovoza 1908. godine³⁰, za koju je kasnije izdana i uporabna dozvola. Budući da projekt na kat. č. 28 nije realiziran, vjerojatno je riječ o ranije izgrađenom objektu koji je bio u vlasništvu supružnika Zahey.³¹

3. 3. *Kavana „Principessa“ (restoran „Kvarner“)*

Za jedan od zanimljivijih objekata na području lovranske luke nema sačuvanih dokumenata na temelju kojih bi se moglo utvrditi arhitekta ili izvođača radova. Sačuvan je projekt, iz kojeg doznajemo da je naručitelj Anselma Stadnicky.³² Projekt uključuje situacijski plan, nacrt pročelja, bočni presjek i etažne tlocrte. Za utvrđivanje godine izgradnje Caffea „Principessa“ relevantan je datum napisan sitnim slovima na okviru nacrtu pročelja. Datum 14. ožujka 1912. vjerojatno označava nastanak projekta³³, što bi značilo da je ostvaren za vrijeme navedene godine ili nakon nje. S obzirom na to da gradnja nije odmah počela, moguće je godinu završetka radova približiti 1913. Stoga 1911. godina nikako ne može biti datum

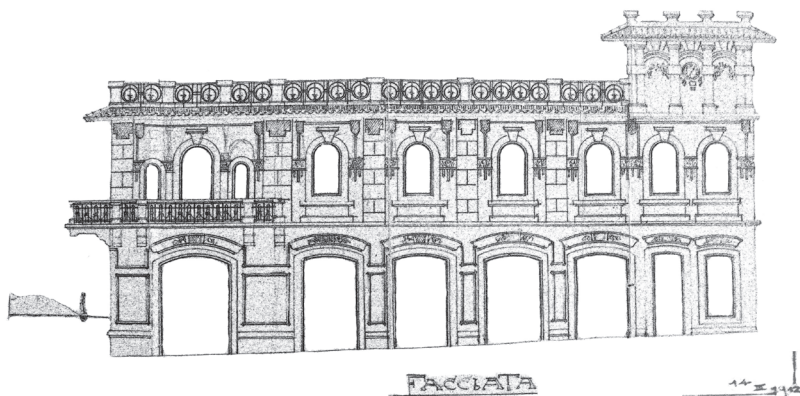
²⁹ Na i. mj.

³⁰ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja kavane i stambene zgrade, vl. Pietro i Celestina Zahey, k. o. Lovran, kat. č. 28). Postoji izjava koja se odnosi na isti objekt u kojoj Pietro i Celestina Zahey iz Lovrana na kućnom broju 29 izjavljuju kako su dobili građevinsku dozvolu dana 19. kolovoza 1908. Nro. 1720, te se obvezuju kako će građevinske radove završiti u dogovorenom vremenu. Izjava je napisana 20. kolovoza 1908. godine, a potpisuju ju Pietro i Celestina Zahey s dva svjedoka 20. kolovoza 1908. Kućni br. 29 označava kuću u kojoj je živjela Celestina Zahey (*Cittavecchia*). Opširnije v. u: Kostelac, Melinda, nav. dj., str. 228.

³¹ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., važniji predmeti (Izgradnja kavane i stambene zgrade, vl. Pietro i Celestina Zahey, k. o. Lovran, kat. č. 28), br. 1649. Uporabna dozvola novoizgrađene kuće s kućnim brojem 195 za koju je izdana građevinska dozvola 19. kolovoza 1908. godine N. 1720.

³² HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., neprotokolarni predmet (Izgradnja palače, vl. Anselma Stadnicky, k. o. Lovran, kat. č. 2185/2).

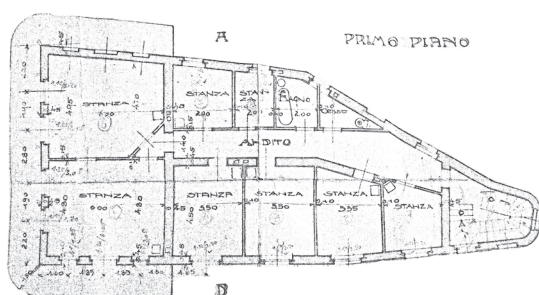
³³ Na i. mj.

Slika 8. Caffè „Principessa“, nacrt pročelja.

izgradnje, kako to navode neki izvori.³⁴ Zgrada je danas u izvornu obliku, a nalazi se u ulici Šetalište maršala Tita 65 između luke i parka iza crkve Sv. Trojice. Uz nekadašnju prilaznu cestu za lučko pristanište izgrađeni su kiosci Turcich, Battestin, Bassan i Caffè „Principessa“, u čijem je prizemlju danas smješten restoran „Kvarner“.

Građevina je pravi arhitektonski biser, neobična tlocrta. Razlog asimetričnosti tlocrta, koji se sužava sa zapadne strane, jest prilagodba obliku parcele koju nije bilo moguće širiti zbog blizine groblja iza crkvice Sv. Trojstva. Autor je suženje inventivno iskoristio za pužno stubište na kat i terasu. Sjeverna fasada usmjerena prema luci prati cestovni pravac, a regulacija tog dijela parcele vidljiva je iz nacрта korekcije granice između

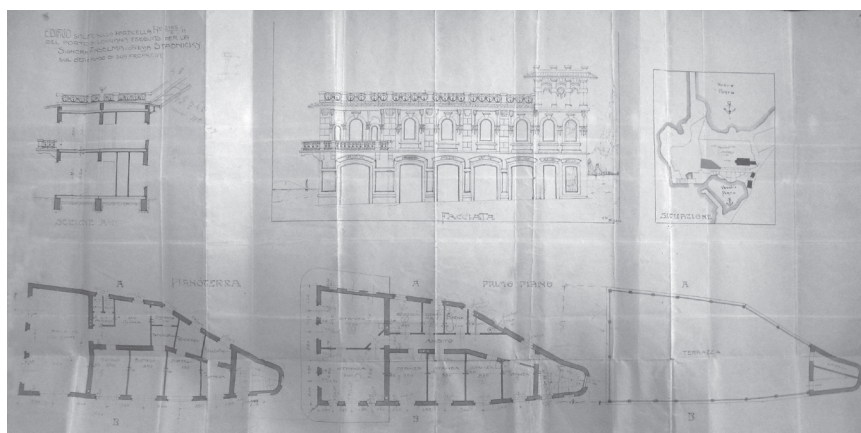

Slika 9. Caffè „Principessa“, tlocrt prvog kata.

kat. č. 48 i 49, koje su u vlasništvu Anselme Stadnicky.³⁵ Jednokatnica s terasom umjesto krova izgrađena je kao kavana s dućanima u prizemlju, a na katu su bile sobe za iznajmljivanje sa zajedničkim sanitarnim čvorom. Fasadu je po načinu obrade fasadne

³⁴ Peršić, Mirjana, *Lovran – Turizam i graditeljstvo: turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, str. 146.

³⁵ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Proširenje ceste od kioska Turcich do mola u Lovranu 1905. god.). Korekcija se odnosi na pomicanje sjeverne granice između terena A. Stadnicky i državne ceste, čime je sužena njezina parcela, a proširena je cesta koja vodi u luku.

Slika 10. Caffè „Principessa“, nacrt pročelja, tlocrti katova, presjek, situacija, 1912.

dekoracije moguće podijeliti u dvije zone. Površina prizemlja otvorena je širokim otvorima s blagim polukružnim završetkom i pratećim profiliranim nadvrtnikom s cvjetnim uzorkom. Otvori su namijenjeni funkciji kavane i trgovina te su nešto veći od polukružnih prozorskih otvora na kat. Fasadu se može podijeliti i na šest vertikalnih osi, koje čine simetrično nizanje različitih dekorativnih elemenata. Prvi kat, ornamentalno bogatiji, otvoren je polukružnim prozorskim otvorima s parapetnim potprozornikom i ključnim kamenom u arkadi. Širina vertikalnih segmenata na katu iskorištena je kombiniranjem užih prozora flankiranih trakastim dekoracijama karakterističnim za početak 20. stoljeća. Zanimljiva je kombinacija ornamenata, koja ne naglašava pretjeranu geometrizaciju, već djeluje razigrano. Polukružni otvori i geometrijske dekoracije upućuju na mješavinu stilskih oblika, od kojih je prisutnost eklekticizma mnogo naglašenija od secesijske razigranosti. Kombinacija usporednih traka s lisnatim završetkom na ogradi terase jako podsjeća na stilizirani cvijet tulipana.³⁶ Zanimljiv kontinuirani friz u potkrovnjoj zoni nizanjem geometrijskih oblika i stiliziranih, visećih florealnih vijenaca jedan je od najzanimljivijih dekorativnih elemenata. Istočnom fasadom nastavlja se već ustaljena shema otvora, ali se gubi dojam veličine zgrade.

3. 4. Kursal

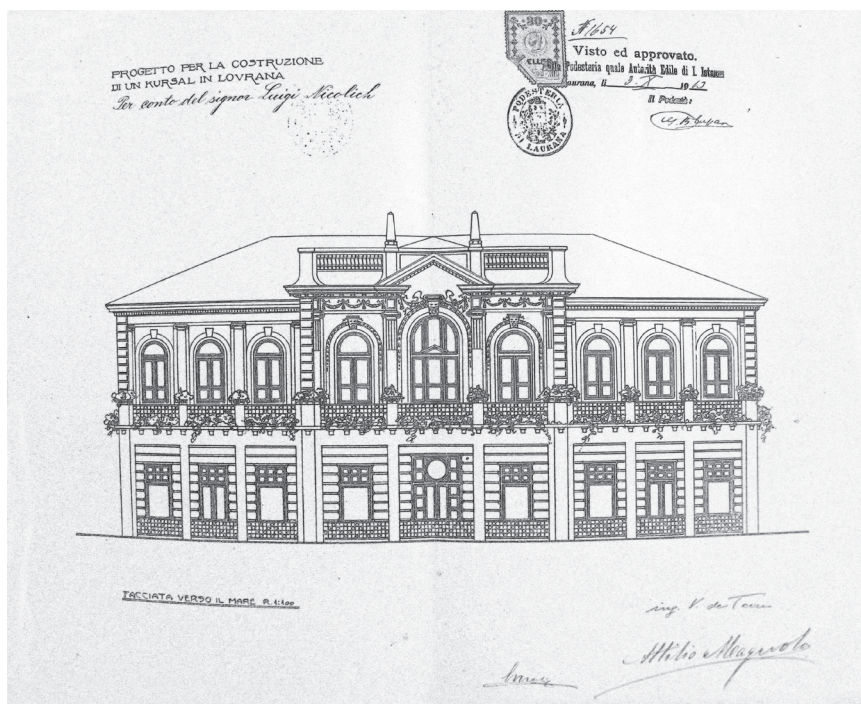
Realizacija kursala³⁷, podignuta uz istočnu obalu današnje rive u katastarskoj općini Sv. Francisk istočno od zgrade Caffea „Principessa“

³⁶ Masini, Lara-Vinca, *Il Liberty: Art Nouveau*, Giunti, Firenze, 2000., str. 78.

³⁷ Kursal je prostorija za koncerte i društvene skupove u kupalištima, lječilištima... V. Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, priredio Željko Klaić, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1983., str. 770. Neujednačenost terminologije (*Kursal, Casino di Cura, Casa di Cura, Casino Municipale, Dvorana za zabave*) proizlazi iz izvora koji ih kao takve navode u različito vrijeme te u različitoj kontekstu.

(današnjeg restorana „Kvarner“), bila je važna zbog nedostatka zabavnog sadržaja takva tipa u Lovranu.

Potencijalni investitori kursala bili su gosp. Ivan Baschiera, kao predstavnik grupe naručitelja 1912. godine³⁸, i gosp. Luigi Nikolich, 1913. godine.³⁹ Projekt je zamišljen kao dio ponude koja bi obogatila Lovran kao lječilište, a posebno kao zimovalište. Ivan Baschiera trebao je prvobitno s grupom investitora izgraditi *Casino per gioco* pod dosta nepovoljnim uvjetima, što je vidljivo iz dogovora po kojemu bi dio profita od kasina odlazio na uljepšavanje, izgradnju i održavanje prometne infrastrukture

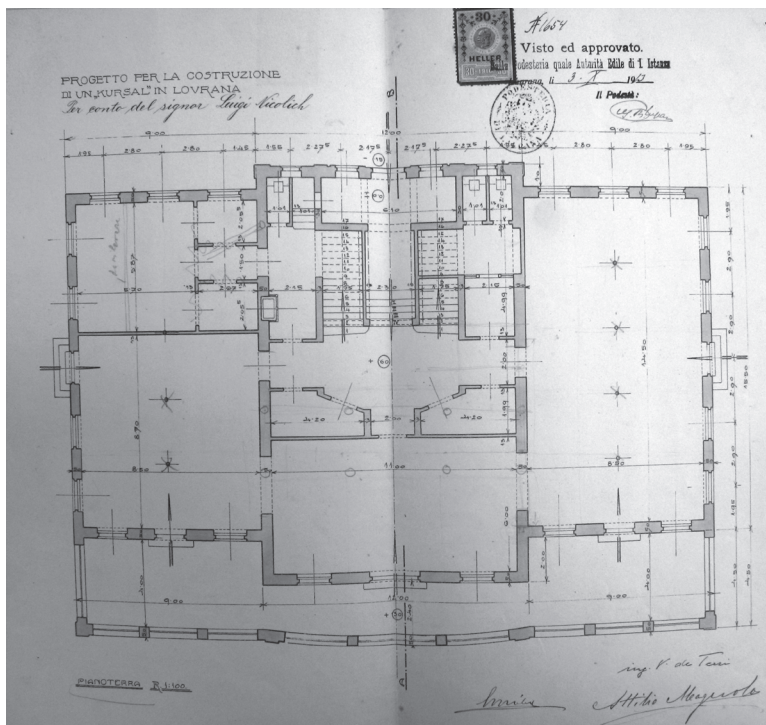

Slika 11. Giacomo Zammattio, Kursal, nacrt pročelja prema moru, 1913.

³⁸ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran). Članovi su grupe investitora odvjetnik Leonida Mattarioli, dr. A. de Adelsfeld, dr. Diego Arich.

³⁹ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran), br. 1021. Riječki brodovlasnik Luigi Nicholich šalje Općini Lovran prijedlog o izgradnji kursala koji bi nudio zabavne sadržaje, navodeći kako je Lovran postao mjesto dolaska sve većeg broja turista i kako bi po uzoru na druga turistička mjesta trebao ponuditi mjesto za okupljanje i zabavu. Obraća se i Liječničkom povjerenstvu sugerirajući prigodnu lokaciju (na katastarskoj čestici 46, 47/2). Nikolich traži zemljišni najam od 30 godina na dnu mola u iznosu najviše 300 kruna godišnje. U ovu svrhu Nikolich prilaže crtež objekta te ističe kako će o svom trošku izgraditi temelje za gradnju, što uključuje nasipavanje i sanaciju lukobrana. Nikolich će o svom trošku izgraditi kasino, a nakon isteka koncesije Općina će postati vlasnik zgrade.

Lovrana.⁴⁰ Ako bi kasino ostvarivao godišnji prihod u iznosu od 400.000 kruna, gosp. Baschiera i grupa investitora bili su dužni izgraditi novi kursal s parkom na rivi.⁴¹

Slika 12. Kursal, tlocrt prizemlja

Potencijalni investitori zbog nepovoljnih uvjeta očito odustaju od narudžbe, budući da Ugovor o zakupu i provođenju 25. rujna 1913. godine s Općinom sklapa L. Nikolich, koji se obvezuje graditi kursal i plaćati zemljišnu koncesiju u trajanju od 25 godina. Zgradu projektira poznati tršćanski arhitekt Giacomo Zammattio⁴², koji je bio u poslovnoj vezi s

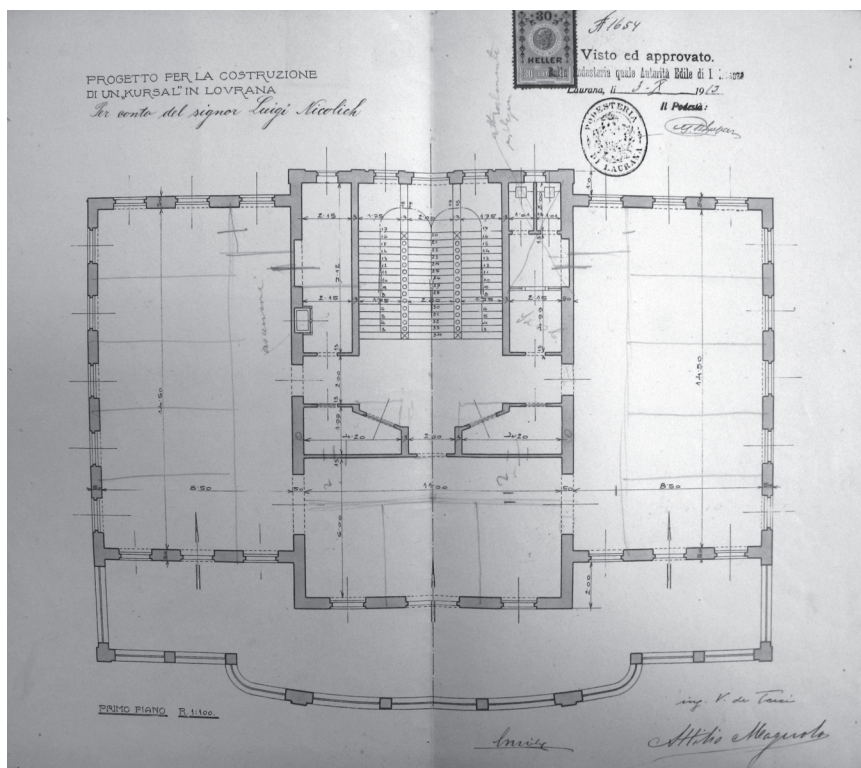
⁴⁰ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran). Gospodin Baschiera dužan je prijaviti godišnji *netto*-iznos i platiti Liječničkom povjerenstvu godišnji iznos 150.000 kruna plus 20% od ostatka dobiti kasina. Liječničko povjerenstvo platit će Općini Lovran 150.000, od kojih će dio Općina Lovran uložiti u izgradnju nazubljene željezničke pruge na Montemaggiore i održavanje cesta, vrtova, šetnica, proširenja postojećih cesta. Liječničko povjerenstvo trošit će spomenutih 20% od *netto*-iznosa kapitala kasina za potrebe Lovrana kao klimatskog lječilišta.

⁴¹ Na i. mj.

⁴² Giacomo Zammattio 1893. godine dolazi na poziv riječkog gradonačelnika Giovannija de Ciotte za voditelja radova na *Teatru Comunale* u Rijeci, gdje ostaje do 1903. godine. U ulici Dolac projektirao je sedam stambenih kuća za Roberta Whiteheada, stambeno-poslovnu uglovnicu Riječke banke i dvije škole – Mušku i Žensku gradsku školu. Projektirao je i stambeni blok na Brajdi koji uključuje 12 višestambenih zgrada za Riječku banku i štedionicu s natkrivenom tržnicom, zatim palaču „Plöech“ 1888. i „Filodrammatica“ 1889. godine te početkom stoljeća mauzolej obitelji Whitehead na Gradskom groblju Kozala. Dolaskom u Rijeku osniva vlastitu građevinsku tvrtku aktivnu sve do povratka 1903. godine u Trst. *Arhitektura historicizma u Rijeci, 1845.–1900.: arhitektura i urbanizam*, Moderna galerija Rijeka – Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2001., str. 668–677, 675.

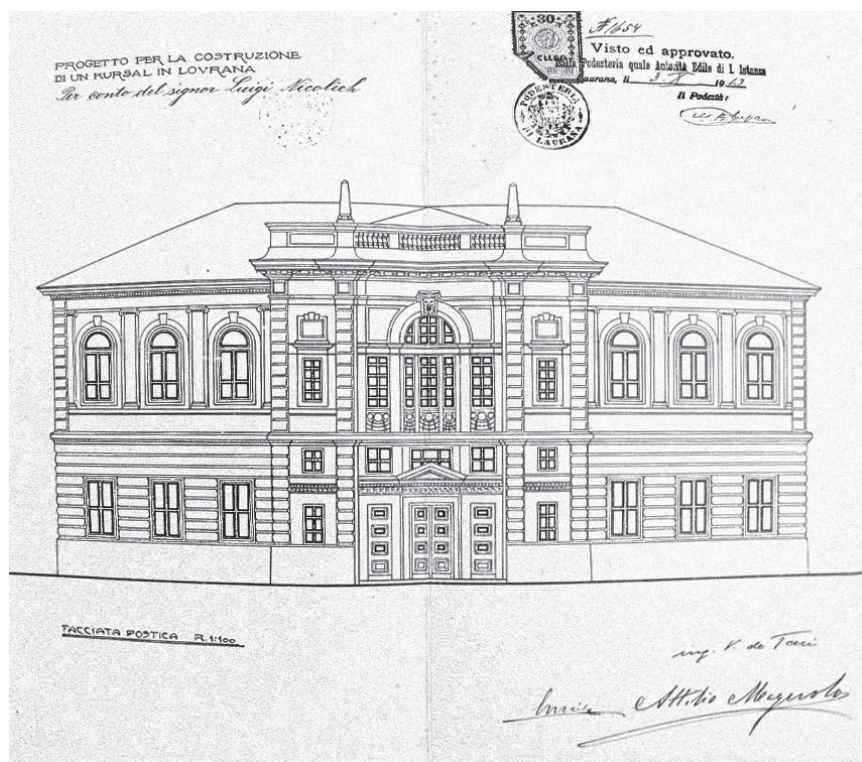
Nikolicchem. Zajedno su izdavali satirički list *La Rivista*, pa je jasnija njihova veza u realizaciji projekta u Lovranu.⁴³

Monumentalna jednokatnica, podignuta na atraktivnoj poziciji u blizini mora ispred broskog pristaništa, oblikovana je u historicističkom stilu. Sjeverna fasada stilski je mješavina neobaroka i neorenesanse uz neopaladijanski upliv, što je vidljivo u središnjem dijelu zgrade flankiranom troprozorskim vertikalama. Završetak središnje istake bio je izveden kombinacijom parapeta i ograde tipične za paladijevske palače. Južna je fasada također bila monumentalna i nešto bogatija u dekorativnoj plastici. Prizemlje je bilo otvoreno nizom pravokutnih prozora i traveja koji su bili nosiva konstrukcija terase gornjeg kata otvorenog nizom prozora s polukružnim završetkom, dok je središnja trolučna istaka kombinirala antički hram s parapetnom atikom. Fasadna površina prizemlja bila je strukturirana bunjato-imitacijom, dok su portal i okolni otvori bili pravokutni i djelovali u tri vertikalne linije. Portal je završavao zabatnim trokutom, a slično se ponavljalo i na katu, samo sa središnjim

Slika 13. Kursal, tlocrt prvog kata

⁴³ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran), br. 8612, *Contratto di locazione e conduzione*.

Slika 14. Kursal, nacrt stražnjeg pročelja

polukružnim prozorom u doticaju s dva manja prozora.⁴⁴

Odobreni projekt Kursala 3. listopada 1913. potpisuju naručitelj Luigi Nikolich i izvođač radova Attilio Maguolo te nadzorni organ inž. Vittorio de Terzi, no početak Prvoga svjetskog rata spriječio je završetak gradnje. Tijekom rata zgrada je pretrpjela devastaciju, koju 1924. godine djelomično sanira Attilio Maguolo.⁴⁵ Nikolich uspijeva povratiti uložena sredstva, ali zgradu prepušta u vlasništvo Općini Lovran, koja traži hitan najam zbog izrazito lošeg stanja zgrade. Zbog takve je situacije prihvaćena ponuda o zakupu gospode Tancreda Sartorija i Gaetana Turillija, koji sklapaju ugovor s Općinom 15. svibnja 1924. godine⁴⁶. Ugovor je raskinut u siječnju sljedeće godine zbog neizvršavanja njegovih odredbi.⁴⁷ Nakon

⁴⁴ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran), *Descrizione tecnica dei lavori eseguirsi nel Casino di Cura e della costruzione delle rive e della piazza al molo*. U izvještaju restauratorskih radova koji potpisuje Attilio Maguolo 1924. godine izrijeком piše da je zgradu Casino di Cura 1913. godine projektirao Giacomo Zammattio iz Trsta na račun gospodina Lugija Nicholicha iz Rijeke.

⁴⁵ Na i. mj. Opis potpisuje Attilio Maguolo 12. lipnja 1924. u Lovranu.

⁴⁶ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran), br. 1297/24, *Contratto di locazione e conduzione dal „Casino Municipale“ coi signori Cav. Tancredo Sartori e Gaetano Turilli*.

⁴⁷ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran), *Recissione del contratto di locazione e conduzione dell' edificio denominato „Casino Municipale“ stipulato fra i signori Ca. Tancredo e Gaetano Turilli*.

neuspjele koncesije zgrada ostaje napuštena sve do donacije kursala Operi Nazionale Ballila⁴⁸ 1929. godine⁴⁹ u svrhu školovanja mladih mornara.⁵⁰

4. Zaključak

Izgradnja na području lovranske luke na prijelomu 19. i 20. stoljeća podrazumijeva više različitih graditeljskih tipologija: komunalne objekte i urbanu opremu (ribarnica, kiosci za prodaju), uslužno-smještajne objekte i one za zabavu. Područje je doživjelo i velike infrastrukturne promjene, koje uključuju gradnju sustava odvodnje, vodoopskrbne mreže, plinifikaciju, uređenje prometne infrastrukture, kao preduvjet izgradnje svih navedenih sadržaja koji se realiziraju ubrzanim tempom radi ostvarenja kvalitetne i zaokružene turističke ponude. Važnije su teze ovog rada sljedeće: atribucija lovranskog kursala arhitektu Giacomu Zammattiu, zatim ukazivanje na činjenicu da građevinsko poduzeće „Attilio Magulo“ podiže ne samo vile već i ostale graditeljske tipologije, potom preciznija datacija nastanka nekih projekata i objekata (Caffe „Adria“, kavana „Principessa“, Vila „Zahey“) u odnosu na postojeću literaturu, koja je u okviru struke povijesti umjetnosti vrlo restriktivna. Pristup temi temeljen je na dosada nekonzultiranoj arhivskoj dokumentaciji, što pruža neposredan uvid u njihovu realizaciju i razumijevanje okolnosti i uvjeta nastanka pojedinih projekata i građevina koje stilski nastavljaju ustaljene oblike historicizma uz elemente secesijske dekoracije.

Graditeljski fond Lovrana iz tretiranoga razdoblja ima prostora za daljnja istraživanja, što se pokazalo i ovim radom, koji daje uvid u neka ostvarenja koja čine vrijednu i zaokruženu arhitektonsko-urbanističku cjelinu lovranskog *mandrača*. Ovo istraživanje inicira i eventualne buduće sveobuhvatnije prikaze formiranja Lovrana kao lječilišnoturističke destinacije u širem prostorno-vremenskom i društveno-kulturološkom kontekstu, i to posebno kada je riječ o odnosu naručitelja i arhitekata te korisnika određenih tipologija, što se može naslutiti kroz obavljene analize projekata i prikaz kronogije podignuća pojedinih zdanja na području lovranske lučice. Izgradnja lovranske lučice u odnosnom vremenskom

⁴⁸ Opera Nazionale Balilla (ONB) talijanska je fašistička omladinska organizacija koja je djelovala od 1926.–1937. kao dodatna obrazovna ustanova. Balilla je nadimak mladog Đenovežanina Giovana Battista Perasa, koji je 1746. godine podigao ustanak protiv habsburške okupacije grada u ratu austrijske sukcesije. Dukovski, Darko, „Opera Nazionale Balilla (ONB)“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 552.

⁴⁹ Općina Lovran poklanja Operi Nazionale Balilla (sa sjedištem u Rimu) zgradu Casino Municipale zajedno sa susjednim predjelima označenima slovima A i B. Vidljivo je u objedinjenom nacrtu koji je bio sastavni dio ugovora o poklanjanju. Parcele su bez stvarnog tereta.

⁵⁰ HR-DARI-27, Općinsko poglavarstvo Lovran 1836.–1945., opći spisi 1886–1924, gradivo preuzeto 1990., izdvojeni predmeti 1886–1950 (Casa di cura – Lovran), Prot. 5/28, Oggetto: Donazione casa O. N. B. „[...] È intenzione del Presidente dell’ O. N. B. di creare a Laurana un convitto per giovani marinai.“

periodu nije unaprijed planirana, već se realizira sukcesivno u skladu s razvojem lječilišnoturističkih potreba mjesta, što u konačnici rezultira zaokruženom prostorno-arhitektonskom cjelinom, koja je kao takva prepoznata i na taj način po prvi puta prezentirana u ovome radu.

Izvori

1. Državni arhiv u Rijeci (HR-DARI):
 - Fond 27, *Poglavarstvo Općine Lovran*

Literatura

1. *Arhitektura historicizma u Rijeci, 1845.–1900.: arhitektura i urbanizam*, Moderna galerija Rijeka – Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka, 2001.
2. Dukovski, Darko, „Opera Nazionale Balilla (ONB)“, natuknica u: Bertoša, Miroslav – Matijašić, Robert (ur.), *Istarska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 2005., str. 552.
3. Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*, priredio Željko Klaić, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1983.
4. Kostelac, Melinda, *Povijest liburnijske vodoopskrbe i odvodnje: 125 godina liburnijskog vodovoda i 105 godina odvodnje na područje Liburnije*, Komunalac d. o. o. Opatija, Opatija, 2009.
5. Masini, Lara-Vinca, *Il Liberty: Art Nouveau*, Giunti, Firenze, 2000.
6. Peršić, Mirjana, *Lovran – Turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002.
7. Peršić, Mirjana, „Turistička arhitektura Lovrana na kraju XIX. st. i na početku XX. st.“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 201–213.
8. Simper, Sanja, „Povijest lječilišta u Lovranu potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća“, *Zbornik Lovranšćine*, knj. 1, 2010., str. 89–140.
9. Zakošek, Boris, *Opatijski album: Dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta*, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2005.

RIASSUNTO

Mandracchio a Laurana, progettazione urbanistico-architettonica e costruzione a cavallo tra il 19 e 20 secolo

Il contenuto di questa tesi si concentra sull'analisi dell'architettura che emerge in prossimità del porto di Laurana nel periodo tra il 1897. e il 1914. Gli edifici sono elaborati in base alla documentazione trovata nell'Archivio di Stato di Fiume, passando dalla cronologia dettagliata delle costruzioni, alle informazioni sui clienti, costruttori e architetti. La tesi offre suggerimenti per una datazione più precisa delle costruzioni, risolve la paternità dei singoli progetti, nonché definisce lo stile architettonico attraverso la descrizione di ogni singolo edificio. L'intenzione di questo lavoro è di dimostrare la situazione locale, attraverso il contesto e le condizioni in cui sono nati i progetti. L'accento verte sui dettagli amministrativi relativi ai progetti, in termini di permessi di costruzione, di rilascio dei permessi di utilizzo, contratti firmati, cambi di proprietà, ecc. Tale approccio ha consentito una serie di interessanti ipotesi e suggerimenti per l'attribuzione e la datazione della nascita di ciascun progetto. Questa tesi presenta diversi progetti pubblici: „il mercato del pesce“ (come bene pubblico), „chioschi“ in proprietà di G. Bassani e dei coniugi Battestin, le pensioni „Caffè Adria“ in proprietà di R. von Grasern e il „Caffè Principessa“ in proprietà di A. Stadnitzky. Tra i progetti non realizzati è descritta soltanto la „Villa Zahey“ scambiata per la Mira l'onda (Hotel Danica), nonché il progetto della Kursal in proprietà di Luigi Nikolic costruita e abbattuta durante la Seconda guerra mondiale. L'edificio è stato devastato dopo la caduta del Regno austro-ungarico, e dal 1929 divenne proprietà della ONB - di Roma.

Parole chiave: *porto di Laurana, architettura pubblica e comunale di storicismo e stile liberty, Giacomo Zammattio, Attilio Maguolo, Josef von Strobach*